

ТРАНСФОРМАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ ПІД ВПЛИВОМ ЕЛЕКТРОННИХ ТЕХНОЛОГІЙ TRANSFORMATION OF HIGHER EDUCATION UNDER THE INFLUENCE OF ELECTRONIC TECHNOLOGIES

У статті досягнуто мету, яка полягає у побудові характеристик векторів трансформації вищої освіти під впливом електронних технологій. Завданнями статті є: а) визначення напрямів впровадження електронних технологій в інформаційному суспільстві; б) характеристика впливу електронних технологій на інституційні трансформації вищої освіти. В результаті проведеного аналізу автором зроблено висновок про те, що у сфері соціокультурних відносин формується підвищена потреба в університеті як регіональному центрі розвитку інтернет-технологій, але на управлінському і безпосередньо навчальному рівнях діяльності для університету більш перспективною виявляється «консервативна» позиція, спрямована на поетапну і комплексну інтеграцію цих технологій в паралельні процеси модернізації вищої школи, пов'язані зі збереженням якості освіти, фінансової успішності вузів тощо. Наголошено на тому, що особливого значення набуває дослідницька орієнтація не на вивчення аспектів «подвоєння» освітніх структур у зв'язку з появою нових форм комунікації, а на пошук механізмів адаптації стандартів якісної університетської освіти, в тому числі розробки інноваційних моделей мережевого навчання. Констатовано, що інерційні процеси, які мають місце в закладах вищої освіти у зв'язку із застосуванням електронних технологій, розгортаються на ґрунті протиріччя між інформаційною культурою професорсько-викладацького складу, сформованою в умовах індустріального суспільства, та інформаційною культурою сучасного українського студентства, орієнтованою на повсякденне використання електронних засобів навчання. Визначено, що інформаційно-комунікаційні (електронні) технології змінюють соціально-топологічну структуру трудових процесів, систему навичок їх учасників, змінюють саме бачення, ідентифікацію професій в аспекті їх розотожнення із фізичним простором виробництва. У контексті зазначеного впровадження інформаційно-комунікаційних (електронних) технологій у навчальний процес вищих закладів освіти спричиняє трансформації трудової діяльності, зайнятості, вимог до навичок, що пред'являються до претендентів на робочі місця.

Ключові слова: електронні технології, інформатизація, глобалізація, вища освіта, технічні виші, електронне навчання.

В статье достигнута цель, которая состоит в построении характеристики векторов трансформации высшего образования под влиянием электронных технологий. Задачами статьи есть: а) определение направлений внедрения электронных технологий в информационном обществе; б) характеристика влияния электронных технологий на институциональные трансформации высшего образования. В результате проведенного анализа автором сделано вывод о том, что в сфере социокультурных отношений формируется повышенная потребность в университете как региональном центре развития интернет-технологий, но на управленческом и непосредственно учебном уровнях деятельности для университета более перспективной оказывается «консервативная» позиция, направленная на поэтапную и комплексную интеграцию этих технологий в параллельные процессы модернизации высшей школы, связанные с сохранением качества образования, финансовой успеваемости вузов и так далее. Акцентируется внимание на том, что особенное значение приобретает исследовательская ориентация не на изучение аспектов «удвоения» образовательных структур в связи с появлением новых форм коммуникации,

а на поиск механизмов адаптации стандартов качественного университетского образования, в том числе разработки инновационных моделей сетевого обучения. Констатовано, что инерционные процессы, которые имеют место в учреждениях высшего образования в связи с применением электронных технологий, разворачиваются на почве противоречия между информационной культурой профессорско-преподавательского состава, сформированного в условиях индустриального общества, и информационной культурой современного украинского студентства, ориентированного на ежедневное использование электронных средств обучения. Определено, что информационно-коммуникационные (электронные) технологии меняют социально-топологическую структуру трудовых процессов, систему навыков их участников, меняют само видение, идентификацию профессий в аспекте их отождествления с физическим пространством производства. В контексте обозначенного внедрение информационно-коммуникационных (электронных) технологий в учебный процесс высших учреждений образования вызывает трансформации трудовой деятельности, занятости, требований к навыкам, что пред'являются к претендентам на рабочие места.

Ключевые слова: электронные технологии, информатизация, глобализация, высшее образование, технические вузы, электронное обучение.

The article achieves the goal of constructing the characteristics of the transformation vector of higher education under the influence of electronic technologies. The tasks of the article are: a) determination of the directions of introduction of electronic technologies in the information society; b) a description of the influence of electronic technologies on the institutional transformation of higher education. As a result of the analysis, the author concludes that in the sphere of socio-cultural relations there is a growing need for the university as a regional center for the development of Internet technologies, but on the managerial and directly academic levels of activity for the university, a "conservative" position, aimed at phased and the complex integration of these technologies into parallel processes of modernization of higher education associated with the preservation of the quality of education, financial success of universities, etc. Emphasized but on the fact that the research orientation focuses not on the study of the aspects of the "doubling" of educational structures in connection with the emergence of new forms of communication, but on the search for mechanisms for adapting the standards of high-quality university education, including the development of innovative models of network learning.

It was stated that the inertial processes taking place in higher education institutions in connection with the use of electronic technologies unfold on the basis of contradictions between the information culture of the teaching staff formed in the conditions of industrial society and the informational culture of contemporary Ukrainian student oriented on the day-to-day the use of electronic learning tools. It is determined that information and communication (electronic) technologies change the socio-topological structure of labor processes, the system of skills of their participants, change the vision, the identification of professions in the aspect of their identification with the physical space of production. In the context of this introduction of information and communication (electronic) technologies into the educational process of higher education institutions causes the transformation of labor activity, employment, skills requirements for applicants for jobs.

Key words: electronic technologies, informatization, globalization, higher education, technical higher education, e-learning.

УДК 316.74:37:004(045)

Половая Н.О.,
викладач
Національний авіаційний університет

Постановка проблеми. Освіта є одним із найважливіших компонентів в інформаційному та постінформаційному суспільстві і потребує постійної відповідності всім вимогам мінливого світу.

Інформаційне та постінформаційне суспільство є тими типами суспільств, у яких фундаментом соціальних взаємодій стають інформаційно-комунікаційні (електронні) технології, які опосередковують собою діяльність як соціальних спільнот, інституцій, суспільства, так і мікрорівневі комунікації окремих осіб.

Оскільки рушієм прогресу і великою цінністю в інформаційному та постінформаційному суспільстві є інтелектуальний капітал та супутня йому інформаційна мобільність, вища школа кожної держави, має створювати умови для зростання цього капіталу та відповідної мобільності серед викладачів і серед студентів.

Інформаційно-комунікаційні (електронні) технології є засобами зростання інтелектуального капіталу та інформаційної мобільності, оскільки їх застосування в навчальному процесі уможливує отримання якісної вищої освіти внаслідок інтенсифікації інформаційного обміну, дистанційованого доступу до освітніх ресурсів, принципової зміни соціальних ролей викладачів та студентів, розширення спектру соціальної мобільності в кіберпросторі.

Впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у навчальний процес закладів вищої освіти технічного спрямування часто обмежується рядом чинників, які належать до інформаційної культури педагогічної спільноти та студентства. Своєю чергою саме від інформаційної культури залежить рівень готовності педагогів та студентства використовувати зазначені технології у навчальному процесі.

Сама ж інформаційна культура та її конкретні прояви є залежними від соціально-інституційного контексту закладу вищої освіти відповідного профілю (спрямування). В залежності від цього контексту впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, готовність працювати з ними буде мати відповідні емпіричні особливості, які потребують урахування під час теоретичного дослідження цього процесу.

Визначення цієї готовності є результатом побудови емпіричної моделі, індикаторами якої є: а) рівень актуальності впровадження електронних технологій у навчальний процес ВНЗ, рівня їх значущості та типових проблем впровадження; б) доцільність використання електронного навчання для отримання освіти на різних освітньо-кваліфікаційних рівнях; в) ефективність застосування електронного навчання в конкретних сегментах вищої освіти; г) прогностика попиту на електронну вищу освіту та її потенційну цільову аудиторію;

д) оцінка дистанційного навчання викладачами; е) оцінка технологій віртуального навчання; є) професійні якості викладача в умовах інформатизації вищої освіти (адаптивність, гнучкість, інформаційна мобільність тощо).

Мета статті. Метою статті є побудова характеристик векторів трансформації вищої освіти під впливом електронних технологій.

Завданнями статті є: а) визначення напрямів впровадження електронних технологій в інформаційному суспільстві; б) характеристика впливу електронних технологій на інституційні трансформації вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення проблеми впровадження електронних технологій в систему вищої освіти стало предметом всебічного міждисциплінарного вивчення провідними вченими і дослідниками. Найзначнішими були впровадження в системах освіти США, Японії, Китаю та інших високорозвинених мережевих суспільств [1, с. 25–26].

Сучасну вищу освіту не можна уявити без освоєння електронних технологій, процес проникнення яких відбувається паралельно із впровадженням інноваційних освітніх технологій, організацією на їх основі міжкультурних проектів, що змінюють інституційну архітектуру вищої освіти.

Ретроспективний аналіз проникнення електронних технологій у вищу освіту показав, що їх поява була спричинена низкою передумов соціально-економічного, науково-технічного і соціокультурного походження. Теоретичними основами включення електронних технологій у навчальний процес вищої освіти слугували концепції інформаційного суспільства.

Термін «інформаційне суспільство» став органічною частиною соціологічного тезаурусу. Попри мультиверсійність розуміння зазначеного явища як особливого типу соціальної системи, не викликає сумнівів існування в соціології нового проблемного поля, створеного розвитком інформаційних і комунікаційних технологій. На це звертають увагу такі дослідники, як Ж. Аллан, З. Бауман, В. Іванов, О. Іезуїтов, М. Карпенко та інші [1, с. 20–40; 3, с. 80–120; 2, с. 20–150; 5, с. 115–120; 6, с. 37–39; 7; 8, с. 62–65]

У цьому сенсі ідея інформаційного суспільства є концептуальною основою спроб об'єднання найрізноманітніших феноменів: нових технологій, змін в образі життя, політичних інститутів, форм дозвілля тощо, тобто в єдиному соціальному контексті. Природно припустити, що пояснення цих нових соціальних явищ має запропонувати соціологічна наука. Однак, як зазначає Ф. Уєбстер, сучасна західна соціологія не досягла значних просувальних в аналізі впливу Інтернету і електронних технологій на дизайн соціальної системи [19, с. 60–61].

Втрата концептуальної цілісності в аналізі інформаційного суспільства відбулася під впливом постмодерністської критики. Відмова від макротеорій була результативною в емпіризмі та втраті метатеоретичного рівня аналізу соціальних явищ.

Істотним утрудненням, яке позначилося на рівні осмислення проблематики інформаційного суспільства, стало протиріччя сучасної західної соціології в осмисленні структури і агента (дії). Протиставлення агентів і структур має неминучим наслідком розуміння нових технологій як феноменів структурного плану і, відповідно, спричиняє зміщення фокусу уваги в дослідженні електронних технологій в площину технологічного детермінізму [16, с. 88–99].

Основи систематизованого аналізу розвиненого суспільства епохи пізнього капіталізму було закладено в працях Д. Белла [4]. Концепція постіндустріального суспільства розвиває традицію Просвітництва, яке пов'язувало суспільний прогрес з послідовним поліпшенням умов матеріального життя людини. Шерех постулатів Белла є відтворенням ідей позитивістської філософії О. Конта, Г. Спенсера, марксизму і економічних досліджень XIX століття. Методологічно перспективними виявилися зауваження Белла про цінність теоретичного знання в соціальному відтворенні і виділення автором ролі інформації у житті сучасного суспільства [4, с. 90–120].

Свій внесок у формування нового проблемного поля зробили дослідники, які розглянули дану проблематику в економічному аспекті, а також окремі праці постмодерністів, в яких було сфокусовано увагу на відмінностях мережевого суспільства з електронними технологіями від традиційного індустріального суспільства.

Бурхливий розвиток мікроелектроніки в 80-і р. XX ст. спричинив зростання інтересу до соціальних і економічних наслідків впровадження нових технологій, що і призвело до проектів формування концепцій «інформаційного суспільства». Для Й. Масуди та інших авторів, які працювали в цьому напрямі, є притаманним футурологізм та утопічний технократизм при послуговуванні методами кількісного розуміння інформації [14; 15, с. 260–295].

Концепції інформаційного суспільства зазнали істотного просування завдяки працям М. Кастельса. Автор не приймає до уваги зв'язки між різними сферами суспільного життя, а тому його концепція не дає достатньо повних уявлень про електронне суспільство. М. Кастельс спробував систематизувати ключові особливості соціальних змін, що сталися під впливом електронних технологій. Прагнучи уникнути технократизму, Кастельс наголосив на тому, що електронні технології створюють

лише середовище для перетворення інформації і знання у вирішальні чинники соціального відтворення.

Розуміння пріоритетності електронних технологій в соціальних перетвореннях знайшло відображення в ідеї «суспільства знань». Хоча в рамках концепцій «суспільства знань» досліджуються фактично ті ж самі феномени, фундатори цих теорій пропонують для їх розуміння зовсім інші схеми.

На формування теорій суспільствознань вплинула також концепція «економіки знань» А. Тоффлера, в якій автором було вказано на збіг точок концентрації капіталу, інформації та знань в сучасній економіці [12; 13]. Однак зазначені праці мають обмежену корисність для розуміння явищ сучасного суспільства на увазі припущення теорії раціонального вибору, що не дає розуміння функцій електронних технологій в соціологічному контексті дослідження освіти.

Виклад основного матеріалу. Інформатизація освіти є одним із важливих елементів інформатизації суспільства. Процес інформатизації освіти відбувається еволюційно, паралельно із розвитком суспільства, і призводить до певних соціальних наслідків. До їх числа належать: формування системи безперервної освіти як універсальної форми діяльності, спрямованої на сталий розвиток особистості протягом усього життя; формування міждисциплінарних галузей знання, і, як наслідок, виникнення нових професій; зміна змісту взаємодії викладач – студент. Зазначена взаємодія стає електронно-медіаторною, а сама вища освіта перетворюється на частину кіберпростору.

Поступово аналіз сучасних тенденцій розвитку вищої освіти безпосередньо став пов'язуватися з чинником глобалізаційних процесів і їх проникненням у заклади вищої освіти. Соціологічний аналіз сучасного суспільства є спрямованим на розуміння ролі інформаційних процесів, що ставлять перед освітою нові задачі.

Питання про роль електронних (інформаційно-комунікаційних) технологій у конструюванні нового суспільства, основні риси суспільства, яке прийшло на зміну традиційної індустріальної цивілізації, є одним із найважливіших для міжнародного соціологічного співтовариства, і воно вже не одне десятиліття перебуває у центрі уваги зарубіжних англійських та російськомовних вчених [16, с. 88–99; 18, с. 9; 18, с. 8–47].

Електронні технології можуть не просто забезпечити індивідуальний підхід до студента, сформувані об'ємне уявлення про предмет, що вивчається, найостанніші наукові досягнення, поєднати розвиваючу та інформаційну моделі освіти. Вони також забезпе-

чують активізацію навчально-пізнавальної діяльності і за умови їх адаптації учасниками освітнього процесу можуть стати засобом, що сприяє виникненню студентсько-центрованої вищої освіти.

Процес адаптації викладачів через електронні технології до студентів як соціальної спільноти може бути обґрунтовано в термінах теорії дифузії інновацій Е Роджерса. Такий процес у світоглядному аспекті відповідає рівневій інформаційній еволюції, яка розгортається в площині інформаційної економіки та інформаційної конкуренції.

Впровадження нових соціальних та інформаційних технологій супроводжує набуття традиційною вищою освітою нових якостей інформаційно-освітнього середовища, якому притаманні легкість доступу до інформації, оперативність її пошуку і обміну в глобальному масштабі, простота відтворення і тиражування інформації за допомогою мультимедійних технологій і комп'ютерних комунікацій.

Розвиток інформаційних технологій і комп'ютерних телекомунікацій в глобальному масштабі призводить до становлення в світі інформаційного суспільства і тягне за собою трансформацію існуючої системи вищої освіти. І хоча частка дистанційно-телекомунікаційної освіти зростає, традиційна вища освіта зберігає свою значущість як один зі складників освітнього середовища мережевого суспільства.

В інформаційному суспільстві змінюється статусно-рольове позиціонування та стратифікація суб'єктів освітнього процесу. Професорсько-викладацька професійна група здійснює освоєння додаткових ролей і з джерела первинних знань перетворюється на групу менеджерів дистанційно-телекомунікаційного навчання, мережевих адміністраторів та адаптерів до інформаційно-освітніх ресурсів, організаторів та електронних гідів, які навчають студентів основним навичкам самостійного навчання.

На основі аналізу ролі інформаційно-комунікаційних (електронних) технологій стає зрозумілою помилковість ідеї щодо ототожнення знання і комунікації. Сучасність характеризується інтенсифікацією саме комунікації, а не виробництва знання. Самі електронні технології є призначеними в цьому процесі для популяризованого, фрагментованого, «сенсоризованого» знання в системі освіти.

Наслідком використання електронних технологій стають зміни соціальної стратифікації. Також стає очевидною необґрунтованість ототожнення Д. Беллом понять знання й інформації із визначенням ступеня доступності інформаційних кодів або джерел інформації як основи соціальної (освітньої) стратифікації. Основою цієї стратифікації є глибина інструментально-технологічних компетенцій в ово-

лодінні електронними технологіями як одним із стратифікаційних критеріїв інформаційного та мультикомунікаційного суспільства.

Таким чином, ідея щодо можливостей електронних технологій, які розкриваються в алгоритмізації та програмуванні соціальних процесів та зростанні інтелектуальної раціональності людини інформаційного століття, конкурує із положенням щодо принципової ірраціональності, незавершеності, невизначеності соціальної реальності, ризиків інформаційного суспільства.

Отже, електронні технології як інструменти створення, передачі та зберігання інформації неминуче тягнуть за собою зміни в соціальних характеристиках суспільства, породжують певні соціальні процеси і рано чи пізно отримують вираження на рівні соціальної структури

Студенти стають самостійними операндами, продуцентами та комунікаторами в системі глобальної освіти. Електронні технології виконують функції провідників і помічників освітнього процесу, посередників між студентами, викладачами і предметом навчальної діяльності.

Значна кількість викладачів вищої школи в Україні недостатньою мірою послуговується електронними технологіями, що саме по собі звужує можливості спілкування між вченими, викладачами і студентами різних країн, не сприяє представленості праць викладачів-вчених в міжнародних базах даних і істотним чином знижує рівень інформованості вчених у сфері розвитку українських і західних наукових шкіл. До того ж майже не використовуються мультимедіа-телеконференції, які дозволяють оперативно контактувати в режимі реального часу зі своїми колегами в Україні і за кордоном.

Дослідження показали, що сьогодні користуються електронною поштою для спілкування із зарубіжними колегами лише 12,5% вчених академічного сектору, 8,4% – вишівського, 4,7% – галузевого і 3,1% недержавних навчальних закладів. Максимально її використовує ще менший відсоток, а більш ніж у 40% викладачів немає доступу до електронної пошти.

Застосування електронних технологій навчання студентів в системі вищої освіти підвищує ефективність управління процесом навчання. Впровадження електронних технологій дозволяє оптимізувати соціальне управління в системі вищої освіти і дає можливість масштабно тиражувати соціальні інновації.

Висновки. Навчання через електронні технології значно збільшує і розширює можливість освітньої системи, яка за допомогою цього отримує можливість інтеграції у глобальне освітнє середовище. У студентів з'являється можливість отримання міжнародної освіти без виїзду за межі своєї країни.

У зв'язку з цим важливою метою сучасної вищої освіти є «навчити вчитися», навчити студентів самоорганізовувати власний навчальний процес, що дозволяє розвивати свої інтелектуальні можливості, звільнитись від обмеження часом і місцем навчання. Взаємини викладачів і студентів зазнають радикальних змін.

Викладачі стають наставниками та інструкторами, фасилітаторами навчання, здійснюючи векторизацію навчання і самонавчання та полегшення доступності необхідної інформації. Електронні технології стають технічними медіаторами навчальної діяльності, опосередковують ланкою між студентами, викладачами і предметом пізнавальної активності.

Електронні технології створюють переваги порівняно з традиційними технологіями вищої освіти:

1) завдяки цим технологіям відбувається адаптація інструментів навчання до індивідуальних особливостей студентів;

2) істотним чином розширюється свобода вибору часу, місця і рівня навчання;

3) відбувається зростання доступності вищої освіти для груп населення з обмеженими можливостями та ресурсами (матеріальними, віковими, фізичними тощо).

Застосування електронних технологій між освітніми установами, інститутами та університетами, створення спільних телекомунікаційних проектів та конференцій істотно полегшує обмін знаннями та інформацією між студентами і викладачами, підвищує доступність і легкість пошуку навчальної інформації і знань.

Створення спільних навчальних електронних бібліотек між інститутами і університетами аналогічного профілю істотно полегшує навчальний процес як студентів, так і викладачів, значно скорочуючи час пошуку інформації. Надається можливість скористатися накопиченими знаннями більш досвідчених студентів і викладачів.

У сфері соціокультурних відносин формується підвищена потреба в університеті як регіональному центрі розвитку інтернет-технологій, але на управлінському і безпосередньо навчальному рівнях діяльності для університету більш перспективною виявляється «консервативна» позиція, спрямована на поетапну і комплексну інтеграцію цих технологій в паралельні процеси модернізації вищої школи, пов'язані зі збереженням якості освіти, фінансової успішності вузів тощо.

Особливого значення набуває дослідницька орієнтація не на вивчення аспектів «подвоєння» освітніх структур у зв'язку з появою нових форм комунікації, а на пошук механізмів адаптації стандартів якісної університетської освіти, в тому числі розробки інноваційних моделей мережевого навчання.

Інерційні процеси, які мають місце в закладах вищої освіти у зв'язку із застосуванням електронних технологій, розгортаються на ґрунті протиріччя між інформаційною культурою професорсько-викладацького складу, сформованою в умовах індустріального суспільства, та інформаційною культурою сучасного українського студентства, орієнтованою на повсякденне використання електронних засобів навчання.

Інформаційно-комунікаційні (електронні) технології змінюють соціально-топологічну структуру трудових процесів, систему навичок їх учасників, змінюють саме бачення, ідентифікацію професій в аспекті їх розотожнення із фізичним простором виробництва. В контексті зазначеного впровадження інформаційно-комунікаційних (електронних) технологій в навчальний процес вищих закладів освіти спричиняє трансформації трудової діяльності, зайнятості, вимог до навичок, що пред'являються до претендентів на робочі місця. Остання обставина зумовлює кризові тенденції існуючої в Україні вищої освіти (орієнтованої на фізичний простір) і формування нової вищої освіти (орієнтованої на віртуальний простір), розрахованої на новий тип соціальної мобільності (кібермобільності).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Авдеев Р.Ф. Философия информационной цивилизации. – М: Мысль. – 1994. – 336 С.
2. Аллак Жак. Вклад в будущее: приоритет образования. М: Педагогика Пресс. – 1993. – 164 С.
3. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества Текст. / Пер. с англ. Коробочкина М. Л. – Москва : Весь Мир. – 2004. – 188 С.
4. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования Текст. / Пер. с англ. Иноземцев В.Л. М. – 1999. – 956 С.
5. Иванов В.Н. Социальные технологии в современном мире. М : Славянский диалог. – 1996. – 335 С.
6. Иезуитов А.Н. Философия взаимодействия и процесс «информатизации образования». // Межкафедральный информационный бюллетень «Академия» – 1998. – №2. – С. 37–39.
7. Информационные технологии в образовании. / Сборник материалов научно-методической конференции. Электронный ресурс. Режим доступа : <http://www.ito.su/2000/index.html>.
8. Карпенко М.П. Информационные и телекоммуникационные технологии дистанционного образования СГУ. // Инновации в образовании. – М : СГУ – 2001. – №5 – С. 62–65.
9. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура Текст. / Пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. М. – 2000. – 608 С.
10. Маклюэн М. Галактика Гутенберга. Становление человека печатающего [Текст] / Перевод с англ. И.О. Тюриной. – М., 2005. – 496 С.
11. Мелюхин И.С. Информационное общество: истоки, проблемы, тенденции развития. М. : Изд-во МГУ, 1999. – 208 С.

12. Тоффлер Э. Шок будущего Текст. / Пер. с англ. Руднева Е.Г. [и др.] – М. : «АСТ», 2002. – 557 С.
13. Тоффлер Э. Метаморфозы власти [Текст]. / Пер. с англ. Белокосков В.В. [и др.] М. : «АСТ», 2003. – 669 С.
14. Masuda Y. The Information Society Text. Bethesda: World Future Society. 1983. – 178 P.
15. Masuda Y. Computopia Text. // The Information Technology Revolution. Ed. by T. Forester. – Cambridge : MIT Press, 1985. – P. 260–295.
16. Sporn B. Managing university culture: an analysis of the relationship between institutional culture and management approaches. / Higher education. New York : Basic Books, 1996 – P. 88–99.
17. Slouka M. War of the Worlds: Cyberspace and High Tech Assault on Reality. New York: Basic Books, 1995. – P. 9.
18. Rogers E.M. Diffusion of innovations. New York: The Free Press, 1983. – P. 8–47.
19. Webster F. Theories of the Information Society Text. Third edition. – London: Routledge. 2006. 317 P.